

Zarnigor XAYRULLAYEVA,
International school of finance and technology instituti o'qituvchisi
 E-mail: zarnigorxon0009@gmail.com
 Tel: 97 388-24-09

Psixologiya fanlar doktori, professor v.b H.Abdusamatov taqrizi ostida

SOCIAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF INADEQUATE PARENTAL RESPONSIBILITY IN STUDENTS

Annotation

This article covers the social psychological characteristics of the family, the role of parents in the family, the inability to cope with parental responsibility. The article mainly shows the research conducted by Western scientists, the problem of responsibility in psychology, the structural structure of parenting and the role position of parents are largely philosophically-morally, pedagogically and clearly psychologically approached.

Key words: family, parent, commitment, responsibility, personal responsibility, responsibility, phenomenon, empathy, role position of parents;

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ РОДИТЕЛЬСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ У УЧАЩИХСЯ

Аннотация

В данной статье освещаются социально-психологические особенности семьи, роль родителей в семье, проявление родительской ответственности. В статье показано, что исследования, проведенные преимущественно западными учеными, по проблеме ответственности в психологии, структурной структуре родительства и ролевой позиции родителей в значительной степени философско-нравственно-педагогические и конкретно психологические.

Ключевые слова: семья, воспитание детей, приверженность, ответственность, личная ответственность, ответственность, явление, сочувствие, ролевая позиция родителей;

TALABALARDA OTA-ONALIK MAS'ULIYATINI NOMOYON BO'LISHINING IJTIMOYIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada oila, oilada ota-onaning roli, ota-onalik mas'uliyatini nomoyon bo'lishining ijtimoiy psixologik xususiyatlari yoritilgan. Maqolada asosan g'arb olimlari tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar, psixologiyada javobgarlik muammosi, ota-onalikning tarkibiy tuzilishi va ota-onalarning rol pozitsiyasi asosan falsafiy-axloqiy, pedagogik va aniq psixologik jihatdan yondoshilganligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: oila, ota-ona, majburiyat, mas'uliyat, shaxsiy mas'uliyat, javobgarlik, fenomen, empatiya, ota-onalarning rol pozitsiyasi

Kirish. Oilada ota onaning o'rnini muhimdir. Ota-onalar bolalarning barcha ehtiyojlarini qondirish, ularga muhim ma'lumotlarni o'rgatish, salomatlikni saqlash va tarbiyalashda hamkorlik qilish bilan shug'ullanishlari kerak. Oilada ota-onaning o'rnini oila ezgulik va barqarorlikka xizmat qilish bilan bog'liq bo'ladi. O'rtacha oila omillari va qarashlari ota-onaning o'rnini doirasida shakllanib boradi, shuning uchun ota-ona oilaning kelajagi hamda salomatligi uchun juda muhim sanaladi. Ota-ona o'rnini sog'lom va kuchli oilaning asosiy shartidir.

Oila - nikoh yoki tug'ishganlikka asoslangan kichik guruh. Uning a'zolari ro'zg'orining birligi, o'zaro yordami va ma'naviy mas'uliyati bilan bir-biriga bog'langan. Oilaning eng muhim ijtimoiy vazifalari - inson zotini davom ettirishdan, bolalarni tarbiyalashdan, oila a'zolarining turmush sharoitini va bo'sh vaqtini samarali uyushtirishdan iboratdir. Oilaviy munosabatlar nisbatan mustaqil hodisa sanalsa-da, jamiyatdagi mavjud ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy munosabatlar bilan belgilanadi va ular ta'sirida o'zgarib boradi. Shunga muvofiq, har bir jamiyat o'zgarib mos oila tipini, oilaviy munosabatlarni o'rnatadi[1].

Oilada asosiy vazifalarni ota-ona bajaradi va ularga katta mas'uliyat yuklanadi. Psixologiyada javobgarlik muammosi asosan falsafiy-axloqiy, pedagogik va aniq psixologik tahlil kontekstida ko'rib chiqilgan. Mas'uliyatni namoyon etishning muhim sohasi bu oilaviy munosabatlar sohasi, xususan, ota-onalarning bolalarni tarbiyalash uchun javobgarligi. Tadqiqotchilarning qiziqishi an'anaviy ravishda ota-onalik muammosiga uzoq vaqt davomida saqlanib kelmoqda. Shu bilan birga, mahalliy va xorijiy psixologiyada ko'plab nashrlar bolalarni tarbiyalashga, ota-ona va bola munosabatlarning xususiyatlariga bag'ishlangan va tadqiqotlarning ozgina qismi "ota-ona" tushunchasiga murojaat qiladi [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ota-onalik esa inson hayotidagi eng katta mas'uliyatni yuklaydi.

Shaxsiy mas'uliyat - bu aniq maqsadlar qo'yish va ularga erishishda o'z zimmasiga olishga tayyor bo'lgan majburiyat darajasi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, shaxsiy javobgarlik - bu o'z harakatlari, so'zlari va ishdagi natijalari uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olishdir.

Erkinlik va javobgarlik o'rtasidagi bog'liqlik muammosi quyidagi tadqiqotchilar tomonidan hal qilindi: K. A. Abulxanova-Slavskaya, M. M. baxtin, A. V. Brushlinskiy, R. Kosolapov, S. F. Oduev, E. I. Rudkovskiy, V. V. Ilyin, A. G. Spirkin, M. F. Tsvetaeva, S. R. Rog va boshqalar o'rganilayotgan muammoning aksariyat mualliflarining fikriga ko'ra,:

1) shaxs o'z harakatlarida erkin bo'lgan darajada javobgar bo'lishi mumkin va u faqat o'z rejasini amalga oshirishda chinakam erkindir va faqat uning bevosita yoki bilvosita ta'siri doirasida bo'lgan narsalar uchun javobgardir;

2) ijtimoiy vaziyatning oldindan belgilangan rivojlanishi sharoitida, betartiblik sharoitida vaziyatning oldindan aytib bo'lmaydiganligi kabi, ijtimoiy vaziyat oqilona tanlov erkinligidan mahrum, uning ichida javobgarlik uchun joy yo'q va shuning uchun axloqiy harakatlar va birinchi navbatda, bu boshqa bironing stsenariysini qabul qiladigan shaxslarga tegishli [2].

"Ta'lim uchun ota-ona javobgarligi" tushunchasi nimani o'z ichiga oladi:

1. Bolalarni tarbiyalash. Bolalarning xatti-harakati uchun ota-onalarning mas'uliyati alohida qayd etilishi kerak, chunki ularning farzandlarini kelajakda qanday tarbiyalashlari uning xatti-harakatlarini aks ettiradi.

2. Bolalarning jismoniy, aqliy, axloqiy va ma'naviy jihatdan rivojlanishiga g'amxo'rlik qilish. Ota-onalar farzandlar uchun mas'uldirlar va bolani umumiy ta'lim bilan ta'minlashlari shart. Har bir bola ta'lim muassasasiga borishi kerak.

3. Bolalar manfaatlarini himoya qilish. Ota-onalar kichik yoshdagi bolalarning qonuniy vakillari ekanligi sababli ular o'z huquq va manfaatlarini yuridik va jismoniy shaxslarga nisbatan himoya qilish huquqiga ega.

4. Xavfsizlikni ta'minlash. Bolalar xavfsizligi uchun ota-onalarning javobgarligi talab qilinadi, ya'ni ota-onalarning farzandlarining aqliy, jismoniy va ma'naviy salomatligiga zarar yetkazishga haqlari yo'q.

5. Bolalarni kattalarga yetguncha saqlash. Ota-onalar bolani katta yoshga yetmasidan oldin mustaqil qo'yish huquqiga ega emaslar [3].

Ota-onalik psixologik hodisa sifatida tadqiqotchilar tomonidan tizimli, kompleks va fenomenologik yondashuvlar nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladigan murakkab tuzilishdir.

Tizimli yondashuv oilani yaxlit, yagona psixologik va biologik organizm sifatida tan olishni, universal oilaviy munosabatlarni tan olishni o'z ichiga oladi [4]. Shuning uchun, ota-onalik hodisasini tizimli yondashuv nuqtai nazaridan ko'rib chiqib, tadqiqotchilar uni oilaviy tizim bilan chambarchas bog'liq holda tasvirlaydilar.

B. F. Lomov [5] aqliy hodisalar moddiy dunyo hodisalari va jarayonlarining universal o'zaro bog'liqligiga organik ravishda yozilgan, tizimli va noyob xususiyatlarning organik birligini ifoda etgan degan xulosaga keldi.

R. V. Ovcharovning so'zlariga ko'ra, ota – onalik "ota-onalikning xulq-atvor tarkibiy qismining barcha ko'rinishlarida amalga oshiriladigan, ota-ona sifatida o'ziga nisbatan hissiy va baholovchi rang-barang bilimlar, g'oyalari va e'tiqodlar to'plami bo'lgan ijtimoiy-psixologik hodisa. Shaxsdan tashqari butunlik sifatida ota-onalik yangi hayotni va, albatta, bolaning o'zini boshlashga qaror qilgan ikkala turmush o'rtog'ini ham o'z ichiga oladi" [7.8].

R. V. Ovcharova ota-onalik rivojlangan shaklda quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- turmush o'rtoqlarning qiymat yo'nalishlari (oilaviy qadriyatlar);
- ota-onalarning munosabati va umidlari;
- ota-onalarning munosabati;
- ota-onalarning his-tuyg'ulari;
- ota-onalarning pozitsiyalari;
- ota-onalarning javobgarligi;
- oilaviy tarbiya uslubi.

Ko'pgina tadqiqotchilar oilani yosh avlod tomonidan qadriyatlarni rivojlantirish va qabul qilish muhiti sifatida ko'rishadi. Ota-onalar bolalarda qadriyatlar ierarxiasini shakllantirishga nafaqat hissiy jihatdan yaqin odamlar, balki bolalar aniqlanadigan kattalar dunyosining vakillari sifatida ham ta'sir ko'rsatadi.

A. N. Elizarov" oilaning yetakchi faoliyati sifatida subyektiv darajada oilaning qadriyat yo'nalishlari vazifasini bajaradigan muayyan qadriyatlarni saqlash, rivojlantirish, o'zgartirish va keyingi avlodlarga o'tkazish faoliyatini ko'rib chiqish qonuniydir " degan xulosaga keladi [6, 41]. V. N. Drujininning aytishicha, qiymat yo'nalishlari odamlarni oilaga birlashtiradi va uning rivojlanish istiqbolini yaratadi. Ular oilada bolalarni tarbiyalash maqsadlari va yo'llarini belgilaydilar [4]. Tadqiqotchilar, shuningdek, "oilaviy qadriyatlarining o'xshashligi" tushunchasini kiritadilar, bu ijtimoiy-psixologik sifat sifatida talqin qilinadi, bu o'zaro bog'liqlikni, qarashlarning orientatsion birligini, oila a'zolarining umuminsoniy me'yorlarga, qoidalarga, oilaning shakllanishi, rivojlanishi va faoliyati tamoyillariga bo'lgan munosabatini aks ettiradi. kichik ijtimoiy guruh [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Ota-onalarning munosabati va umidlari ota-onalik fenomenining yana bir tarkibiy qismidir. Ota-onalarning munosabati-bu ota-onaning roliga ma'lum bir qarash, shu jumladan kognitiv, hissiy va xulq-atvor tarkibiy qismlariga asoslangan munosabatlarning reproduktiv komponenti. Ota-onalarning umidlari ota-onalarning munosabatlari bilan chambarchas bog'liq; ular boshqalardan ota-onalarning rol pozitsiyasini, ularning roliga mos keladigan boshqalarning xatti-harakatlarini tan olishlarini kutish huquqini, shuningdek, boshqalarning umidlariga muvofiq o'zini tutish huquqini nazarda tutadi.

Shunday qilib, ota-onalar va bola o'rtasidagi munosabatlar uslubi nafaqat u bilan aloqani saqlab qolish vositasi, balki ta'limning o'ziga xos usuli-munosabatlarni tarbiyalash bo'lib chiqadi, chunki bu munosabatlar nisbatan barqaror.

Ota-onalarning his-tuyg'ulari ota-onalarning munosabatini hissiy jihatdan ranglaydi. Ular boshqa hissiy aloqalardan ajralib turadigan hissiyotlarning maxsus guruhidir. Ularning o'ziga xos xususiyati shundaki, ota-onalarning g'amxo'rliqi bolaning hayotini saqlab qolish uchun zarurdir. Va ota-onaning sevgisiga bo'lgan ehtiyoj yosh bola uchun juda muhimdir. Har bir ota — onaning sevgisi insonning hissiy farovonligi, jismoniy va ruhiy salomatligini saqlashning manbai va kafolatidir [10].

Ota-onalarning his-tuyg'ulari, xususan, ota-onalarning sevgisi, insonning tug'ma xususiyati emas. Ota-ona sevgisi ota-ona his-tuyg'ularining eng yuqori namoyishi sifatida inson hayoti davomida shakllanadi. Ushbu shakllanish yo'li ko'pincha murakkab va ziddiyatli, ichki ziddiyatli bo'lib chiqadi. Bu chuqur va mazmunli tuyg'u. "Bolani sevish-bu u bilan aloqa o'rnatish, uning rivojlanishidagi o'zgarishlarni ko'rish, bolaga ishonish, uni qanday bo'lsa, shunday qabul qilishni o'rganish demakdir. Bolaga bo'lgan muhabbat nafaqat kichkina odamning shaxsiyatini yaratadi, balki ota va onaning shaxsiyatini o'zgartirishi va takomillashtirishi, ularning ma'naviy dunyosini boyitishi mumkin" [6, 11].

Ota-onalikning tarkibiy tuzilishini tahlil qilishda quyidagilarni ta'kidlash kerak [6]: Barcha tarkibiy qismlar ota-ona tarkibiy qismlarini amalga oshirish mezonlari bo'lgan uchta tarkibiy qismga (kognitiv, hissiy va xulq-atvor) ega. Ota-onalarning tarkibiy qismlari tarkibiy elementlarning kesishishi (kognitiv, hissiy va xulq-atvor jihatlari) orqali bir-biri bilan yagona tuzilishga bog'langan.

Majburiyat hissi: ota-onalik mas'uliyati bo'lgan talabalar ko'pincha o'z farzandlariga nisbatan kuchli sadoqat tuyg'usini namoyish etadilar. Ular ota-ona sifatida o'z majburiyatlarini bajarishda ishonchli bo'lish muhimligini tushunishadi.

Vaqtning boshqarish ko'nikmalari: ota-onalar vaqtning samarali boshqarish ko'nikmalarini talab qiladi, chunki talabalar o'zlarining akademik majburiyatlarini ota-ona majburiyatlari bilan muvozanatlashlari kerak. Bunday shaxslar o'z jadvalarini boshqarish va vazifalarni birinchi o'ringa qo'yishga usta bo'lishadi.

Yetuklik va chidamlilik: ota-ona mas'uliyatiga ega bo'lgan talabalar ko'pincha tengdoshlariga nisbatan yuqori darajadagi yetuklik va chidamlilikni namoyish etadilar. Ular tezda o'sib, kattalar mas'uliyatini o'z zimmlariga olishlari kerak, bu ularning umumiy hissiy va psixologik rivojlanishiga hissa qo'shishi mumkin.

Empatiya va tushunish: bolani tarbiyalash katta hamdardlik va tushunishni talab qiladi. Ota-onalik mas'uliyati bo'lgan talabalar boshqalarga nisbatan hamdard bo'lishadi, chunki ular boshqa bironing ehtiyojlarini qondirish tajribasiga ega bo'lishi.

Muammoni hal qilish qobiliyatlari: ota-onalarning vazifalari ko'pincha turli xil muammolar va muammolarni yengib o'tishni o'z ichiga oladi. Ularning ta'lim olish jarayonida, ota-ona mas'uliyat bilan kuchli muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish istagining paydo bo'lishi.

Motivatsiyani oshirish: ota-ona mas'uliyati bo'lgan ko'plab talabalar uchun farzandining hayotini ta'minlash istagi kuchli motivatsiya manbai bo'lib xizmat qiladi. Ular akademik muvaffaqiyatga erishadilar va oilalari uchun ijobiy kelajak yaratish uchun o'z maqsadlariga erishadilar.

O'z o'zini nazorat qilish va intizom: ota-ona ta'lim talabalarini muvozanatga solish uchun o'z-o'ziga yuqori darajada talab qo'yishi lozim. Ota-ona mas'uliyat bilan farzandlarini tez-tez o'z vaqtida boshqarishi, o'z-o'zini intizomini namoyon etishi, maqsadlarini ustuvor belgilab olishi zarur.

Ijodkorlik va moslashuvchanlik: ota-onalar o'zlarining akademik va ota-onalik majburiyatlarini amalga oshirish yo'llarini topishda ijodiy va moslashuvchan bo'lishlarini talab qiladi. Ota-ona mas'uliyati bo'lgan talabalar ko'pincha hayotlarining turli ehtiyojlari va talablarini samarali boshqarish uchun ushbu ko'nikmalarni rivojlantiradilar.

Hamdardlik: ota-onada hamdardlik tuyg'usi mavjud bo'lishi zarur. Talabalar ko'pincha hamdardlik masalasida muammolarga duch kelishadi. Ota-onalar va shaxslar tomonidan chuqurroq tushunish va hamdardlikka ehtiyoj sezishadi.

Ota-onalik fenomeni-bu shakllanish va rivojlanish jarayonini o'z ichiga olgan dinamik hodisa.

Ota-onalikni maxsus psixologik hodisa sifatida tushunish uchun tadqiqotchilar fenomenologik yondashuvdan foydalanadilar. Bu hodisa (ob'ekt) mohiyatini intuitiv ravishda ochib berishdir, bu uning berilganligi bilan bir xil, ya'ni ishonchli. Psixologiyadagi hodisa-bu ma'lum va ma'lum bo'lgan ob'ektiv yoki sub'ektiv voqelikning ob'ektlari va hodisalariga tegishli umumiy tushuncha [6].

Fenomenologik amaliyot to'rtta asosiy printsipga asoslanadi: tushunish, "davr", xolislik va aniqlik. Ota-onalik fenomeniga kelsak, R. V. Ovcharova printsiplarni quyidagicha izohlaydi.

1. Tushunish printsipi, yuqorida aytib o'tilganidek, tushuntirish printsipiga ziddir. Bu insonning tajribasi va xulq-atvorini belgilaydigan sub'ektiv omilning ta'sirini hisobga olishni va shu tushuncha asosida umumiy xulosalar chiqarishni talab qiladi. Ushbu tamoyil faqat hodisaning mohiyatiga chuqur kirib borishni, mulohaza yuritishni va kuzatilgan hodisalarni aniq izohlashni nazarda tutadi.

2. "Davr" printsipi yoki hukmdan voz kechish printsipi. Uning mohiyati shundan iboratki, fenomenologik tadqiqotlar paytida odatdagi stereotiplar va naqshlardan mavhum bo'lish, hodisaning kuzatilgan namoyon bo'lishini ma'lum standartlarga bog'lashga urinmaslik, balki faqat his qilishga harakat qilish. Ya'ni, ota-onalik hodisasini o'rganish orqali biz u yoki bu hodisaning ko'p o'zgaruvchanligini, hodisaning namoyon bo'lishini taxmin qilishimiz va kategorik xulosalar chiqarmasligimiz mumkin.

3. Ta'rifning xolisligi va aniqligi printsipi tadqiqotchining sub'ektiv tajribasi, axloqiy munosabat va boshqa baholash toifalarining ta'sirini istisno qilishni talab qiladi. Ta'rifning aniqligi kuzatilgan ota-onalik hodisasining ma'nosini etkazish uchun so'zlar va atamalarni tanlashda ehtiyotkorlikni talab qiladi.

4. Kontekstuallik printsipi ota-onalik fenomeni alohida mavjud emasligini, balki insonning atrofdagi dunyo va o'zini umumiy idrok etishi va tushunishining ajralmas qismi ekanligini anglatadi. Bundan tashqari, tarixiy va madaniy kontekstuallikni hisobga olish kerak.

Murakkab psixologik hodisa sifatida ota-ona ma'lum bir tuzilishga ega. Komponent tuzilishi tizim tahlili kontekstida Yetakchi xususiyatlardan biridir. Butun ob'ektning xususiyatlari va uning qismlarining xususiyatlari, tizim tarkibiy qismlari o'rtasidagi asosiy bog'lovchi komponentlarning kompleks o'zaro ta'siridir [6].

Mualliflarning fikriga ko'ra, "murakkab" atamasidan foydalanish o'zaro ta'sirning ma'lum bir tuzilishi mavjudligini anglatadi va bu yerda tuzilish tarkibiy qismlarni bir butunga birlashtiradigan tarkibiy qismlararo funksional aloqalar majmui sifatida tushuniladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda kuzatish uchun eng qulay bo'lgan barcha tarkibiy qismlarning umumiy ifodasi oilaviy tarbiya uslubidir. Shunday qilib, ota-onalik murakkab dinamik tuzilma bo'lib, u rivojlangan shaklda ota-ona qadriyatlarini, munosabatlari va umidlari, ota-ona munosabati, ota-ona hissiyotlari, ota-ona pozitsiyalari, ota-ona javobgarligi, oilaviy tarbiya uslubini o'z ichiga oladi.

Yuqorida keltirilgan nazariy tadqiqotlar tahlili natijasida shuni aytish mumkinki, talabalarni ota-onalikka tayyorlash muammosi kompleks tadqiq etilishiga zarurat tug'ilmoqda.

1. Mahalliy va xorijiy psixologiyada ko'plab nashrlar bolalarni tarbiyalashga, ota-ona va bola munosabatlarining xususiyatlariga bag'ishlangan va tadqiqotlarning ozgina qismi "ota-ona" tushunchasiga murojaat qiladi.

2. Ota-onalarning javobgarligi va ota-onalarning bolalar bilan o'zaro munosabatlarining xususiyatlari o'rtasida bog'liqlik mavjud. Shu jihatdan psixologiyada javobgarlik muammosini keng qamrovli o'rganish zarur.

3. Talabalarda ota-onalik mas'uliyatini nomoyon bo'lishining ijtimoiy psixologik xususiyatlari o'zbek psixologiyasida tadqiqot obyekti sifatida o'rganilmagan

4. Talabalarni ota-onalikka va oilaga moslashish jarayonida psixologik inqirozlarga duch kelishi natijasida, ularning hayot faoliyatini yo'nalganligiga ongli ta'sir qilishi isbotlangan.

5. Ota-onalik muammosi va ayniqsa ota-onalarning javobgarligi yetarlicha o'rganilmagan.

ADABIYOTLAR

1. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Oila>
2. Психологические особенности родительской ответственности - Курсовая работа , страница 1 (doklad.ru)
3. Bolalarni tarbiyalashda ota-onalarning mas'uliyati (unistica.com)
4. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В.В. Психология и психотерапия семьи. - СПб., 2000
5. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. - М., 1984.
6. Овчарова Р.В. Психологическое сопровождение родительства. - М.: Изд-во института Психотерапии, 2003
7. Прядин В.П. Ответственность как системное качество личности: Учеб. Пособие - УрГПУ.- Екатеринбург, 2001.
8. Тульчинский Г.Л. Разум, воля, успех: о философии поступка. - Л., 1990
9. Onalik va otalikka tayyorlikning 18 ta belgisi - siz farzand tug'ilishiga tayyormisiz? - Psixologiya - 2024 (cosmeticon.ru)
10. Спиваковская А.С. Психотерапия: игра, детство, семья. - М., 1999.
11. Фромм Э. Искусство любить. - Минск, 1990. Winnicott D.W. Primary maternal preoccupation. - USA: Basicbooks, 1956